१. पृष्ठभूमि

१.१ संस्कृतिको अर्थ

विवेकशील मानव जातिले आफ्नो ज्ञान, सीप र क्षमताको उपयोग गरी निर्माण वा रचना गरेका यावत सिर्जना अनुरूपको जीवनशैली नै मानव-संस्कृति हो। मानवले निर्माण वा रचना गरेका सिर्जनाहरू भौतिक र अभौतिक गरी दुई किसिमका हुन्छन्। दुवै किसिमका सिर्जनाहरूलाई संस्कृतिका रूपमा सम्बोधन गर्ने गरिन्छ।

कुनै दर्शन वा चिन्तनका अनुयायीहरूले सो दर्शन वा चिन्तन अनुरूप सिर्जना तथा अवलम्वन गरेका कुराहरूलाई तत्तत् दर्शन एवं चिन्तन नै संस्कृतिको रूपमा उल्लेख गर्ने प्रचलन छ। उदाहरणको रूपमा हिन्दू संस्कृति, बौद्ध संस्कृति, ईस्लाम संस्कृति आदि आदि।

कुनै भौगोलिक क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मानव समूदाय वा समूदायहरूले सिर्जना तथा अवलम्वन गरेका संस्कृतिलाई त्यसै क्षेत्रको नामबाट सम्बोधन गर्ने गरिएको पाइन्छ। उदाहरण स्वरूप पृथ्वीको पश्चिमी भागमा बसोबास गर्ने मानव समूदाय वा समूदायहरूको संस्कृतिलाई *पश्चिमा* वा *पाश्चात्य संस्कृति* भनिन्छ भने पृथ्वीको पूर्वी भू-भागमा बसोबास गर्ने मानव समूदाय वा समूदायहरूको संस्कृतिलाई *पूर्वीय संस्कृति* भन्ने प्रचलन छ। त्यसैगरी नेपालको कर्णाली प्रदेशमा बसोबास गर्ने मानव समूदायहरूको संस्कृतिलाई *कर्णाली संस्कृति,* डोटी प्रदेशका बासिन्दाको संस्कृतिलाई *डोटेली संस्कृति,* मिथिला क्षेत्रको संस्कृतिलाई *मिथिला संस्कृति,* भन्ने प्रचलन पनि रहिआएको छ। त्यसैगरी कुनै देश वा राज्यको राजनीतिक सीमानाभित्र बसोबास गर्ने मानव समूदाय वा समूदायहरूको संस्कृति वा संस्कृतिहरूलाई तत्तत् देशको नामबाट पनि सम्बोधन गर्ने गरिन्छ जस्तै नेपाली संस्कृति, भारतीय संस्कृति, चिनियाँ संस्कृति, फ्रान्सेली संस्कृति आदि।

जाति वा समूदायविशेषका मानिसहरूको संस्कृतिलाई तत्तत् जाति वा समूदायको संस्कृतिको रूपमा चिनिन्छ। उदाहरणको रूपमा *नेवार संस्कृति, गुरूङ्ग संस्कृति, खस संस्कृति, चेपाङ्ग संस्कृति, थारू संस्कृति, धिमाल संस्कृति, राई संस्कृति, लिम्बू संस्कृति* आदि।

मानव संस्कृतिको विकासक्रमको विभिन्न कालखण्डमा मानिसले सिर्जना र अवलम्वन गरेका संस्कृतिहरूलाई तत्तत् युग एवं कालखण्डका आधारमा सम्बोधन गर्ने प्रचलन पनि रहिआएको छ। पाषाण औजारहरू निर्माण र प्रयोग गर्ने गरेको युगको संस्कृतिलाई *पाषाणयुगीय संस्कृति* भनिन्छ। ऐतिहासिक युगको विभिन्न कालखण्डका आधारमा पनि सांस्कृतिक वर्गीकरण गर्ने प्रचलन छ। नेपालको सन्दर्भमा *किराँतकालीन संस्कृति, लिच्छविकालीन संस्कृति, मल्लकालीन संस्कृति, प्राचीन संस्कृति, मध्यकालीन संस्कृति, अवार्चीन संस्कृति* भन्ने प्रचलनलाई उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ।

१.२ नेपालमा मानव बसोबास र सांस्कृतिक विकासको इतिहास

आजभन्दा दुई अढाई लाख वर्ष अघिको प्रारम्भिक मानवसमूदायले नै नेपालमा सर्वप्रथम बसोबास गरेको थियो भन्ने कुरा दाङ्ग उपत्यकामा प्राप्त पूर्वपाषाण औजारहरूले प्रमाणित गरेका छन्। आधुनिक मानवसमूदायले पनि आजभन्दा ८/९ हजार वर्ष पहिले त्यसै क्षेत्रमा बसोबास गरेको कुरा दाङ्गदेउखुरी उपत्यकाबाट प्राप्त मध्यपाषाण औजारहरूले पुष्टि गरेका छन्।

कपिलवस्तु क्षेत्रमा भएका पुरातात्विक उत्खननबाट प्राप्त विभिन्न सामग्रीहरू र कैलालीबाट प्राप्त तामाको मानवाकृतिबाट यस क्षेत्रमा ईशापूर्व प्रथम सहस्राब्दीको प्रारम्भिक चरणतिरै मानव बसोबासहरू रहेका थिए भन्ने पुष्टी हुन्छ। त्यसैगरी मुस्ताङ्गका कतिपय गुफाहरूमा

ईशापूर्व आठौं शताब्दीतिरै मानवजातिले बसोबास गरेको पाइएको छ ।

ईशाको प्रारम्भिक शताब्दीतिर नेपाल उपत्यकामा किराँतहरू पछि लिच्छवीहरूले शासन आफ्नो हातमा लिए । लिच्छवीकालीन नेपाल पूर्वमा कोशी प्रदेश र पश्चिममा कर्णाली प्रश्रवणक्षेत्रसम्म फैलिएको थियो ।

ईशापूर्व दोश्रो सहस्राब्दीको मध्येतिर कपिलवस्तुमा शाक्यहरूको र सोही सहस्राब्दीको अन्त्यतिर जनकपुरमा विदेह जनकको तथा ईशापूर्व प्रथम सहस्राब्दीको प्रारम्भतिर काठमाडौं उपत्यकामा गोपाल, महिषपाल, किराँतहरूको राज्य विकास भईसकेको कुराहरूको उल्लेख पौराणिक साहित्यहरूमा पाइन्छ । ईशाको पहिलो शताब्दीको आसपासतिर झापा, मोरङ्ग र सुनसरीतिर पनि मानव बसोबास रहेका कुरा किचकवध, भेडियारीको उत्खनन् र बराहक्षेत्रका प्राचीन अवशेषहरूबाट ज्ञात हुन्छ ।

आठौं शताब्दीतिर तिव्वतका कतिपय मानिसहरू नेपालमा शरण लिन आईपुगे । उनीहरूमध्ये केही नेपालको मध्यपहाडी भू-भागमा आएर बसोबास गर्न थाले । ईशाको नवौं शताब्दीतिर पश्चिमको कर्णाली क्षेत्रमा शक्तिशाली खसराज्यको स्थापना भयो । एघारौं शताब्दीतिर सिमरौनगढमा कर्णाटकहरूको शक्तिशाली राज्य स्थापना भयो । बाह्रौं तेह्रौं शताब्दीतिर वर्तमान नेपालका धेरैजसो भू-भागमा मानव बसोबास भइसकेको देखिन्छ । यसै समयतिर भारतको नालन्दा, विक्रमशिला आदि विहारहरूमा भएको मुस्लिम आक्रमणका कारण ती ठाउँहरूबाट पनि थुप्रै मानिसहरू आफ्ना सांस्कृतिक सम्पदाहरू सहित नेपालमा शरण लिन आईपुगे । चौधौं शताब्दीतिर मुस्लिम आक्रमणका कारण सिमरौनगढका कर्णाटकवंशी राजपरिवार र उनका थुप्रै समर्थकहरू नेपाल उपत्यका र आसपास क्षेत्रमा प्रवेश गरे । यस प्रकार विभिन्न समयमा विभिन्न ठाउँका विभिन्न

समुदायका मानिसहरू नेपालमा आई बसोबास गर्न थालेको देखिन्छ ।

पन्ध्रौं शताब्दीतिर जुम्लाको शक्तिशाली खस साम्राज्य विखण्डन भएर हिमालपारिको भू-भाग तिव्वतमा र महाकाली पारिका भू-भाग भारतको कुमाउ गढवालमा गाभियो भने बाँकी भू-भागमा बाइसे राज्यहरूको उदय भयो । गण्डकी क्षेत्रमा पनि विभिन्न चौविसे राज्यहरूको उदय भयो भने चौविसे राज्यहरूमध्ये पाल्पाको सेन राज्य निकै ठूलो र शक्तिशाली थियो । यो पनि टुक्रिएर मकवानपुरमा अर्को सेन राज्य स्थापना भयो । काठमाडौं उपत्यका र त्यस उत्तरका केही भू-भाग बाहेक त्रिशूली पूर्वका सबै भू-भाग मकवानपुर अन्तर्गत कायम भए । सत्रौं शताब्दीतिर यो मकवानपुर राज्य चौदण्डी र विजयपुर राज्यहरूमा विभाजित भयो । नेपाल उपत्यका लगायत सबै बाईसे, चौबिसे र सेन राज्यहरूलाई एकीकरण गरेर अठारौं शताब्दीमा आधुनिक नेपालको निर्माण भयो ।

मानव आवादीको यो लामो सिलसिला पार गर्दै आजको विन्दूमा आईपुग्दा हामी १०३ भन्दा बढी विभिन्न जाति र ९२ भन्दा बढी भाषा-भाषीहरू नेपाली पहिचानमा बसोबास गरिरहेका छौं । हामी सबै जातजाति र समूदायहरूको आ-आफ्नै इतिहास र संस्कृति रहिआएको छ ।

१.३ नेपाली राष्ट्रिय संस्कृतिको परिभाषा

माथि मानवसंस्कृति र त्यसका विभिन्न नामाकरणहरू (१.१) का साथै नेपालमा मानव बसोबासको संक्षिप्त इतिहास (१.२) प्रस्तुत गरियो । जसका आधारमा नेपाली राष्ट्रिय संस्कृतिको परिभाषा निम्नानुसार गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

वर्तमान नेपालको सीमाभित्र इतिहासको विभिन्न कालखण्डमा बसोबास गरेका विभिन्न मानवसमूदाय वा मानवसमूदायहरूले सिर्जना गरेर छाडेका र हाल बसोबास गरिरहेका हाम्रा विभिन्न जाति एवं समूदायका पूर्खाहरूले

सिर्जना र अवलम्वन गरी हामीलाई जिम्मा लाएर गएका भौतिक अभौतिक सम्पदाहरू र त्यस अनुरूपको जीवनशैलीको समष्टिगत रूप नै नेपालको राष्ट्रिय संस्कृति हो ।

२. विगतका प्रयासहरू

प्राचीनकालदेखि परम्परागत प्रचलन र मान्यताहरूको आधारमा हुँदै आएको सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण एवं व्यवस्थापन कार्यले प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३ लागू भए पछि कानूनी आधार प्राप्त गरेको हो । तत्पश्चात् यस्ता सम्पदाहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यमा संलग्न विभिन्न निकायहरूसँग सम्बन्धित ऐन, नियमहरू खासगरी स्थानीय प्रशासन ऐन, गुठी ऐन, प्रज्ञाप्रतिष्ठान ऐन, लुम्बिनी विकास कोष ऐन, पशुपति क्षेत्र विकास कोष ऐन लगायत विभिन्न कानून र निकायहरूको व्यवस्था भएपनि राष्ट्रभरिका सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यलाई व्यापक दृष्टिकोणबाट समेटी एउटा राष्ट्रिय संस्कृति नीति बनाइ सन्तुलित एवं व्यवस्थितरूपमा अघि बढाउनु पर्ने आवश्यकता २०४० को दशकदेखि महसुस गरिदैं आएको देखिन्छ । २०४९ सालमा **संस्कृति नीतिको मस्यौदा** प्रस्तुत भएको थियो । त्यसैगरी २०६० सालमा अर्को मस्यौदा पनि तयार गरिएको थियो । उक्त मस्यौदाहरूले औपचारिक नीतिको रूप लिन नपाउँदै देशमा ऐतिहासिक एवं युगान्तकारी परिवर्तनहरू भए । देश राजतन्त्रात्मक पद्धतिबाट गणतन्त्रात्मक पद्धतिमा र हिन्दू अधिराज्यबाट धर्म निरपेक्ष राज्यमा परिणत भयो । यी परिवर्तनहरूले नेपाली संस्कृतिको विभिन्न पक्षमा ल्याएका नयाँ सोच विचारहरू समेतलाई समेटेर विविधतायुक्त राष्ट्रिय संस्कृतिको समष्टिगत र सन्तुलित रूपमा सम्बोधन र संरक्षणको वातावरण सिर्जनागर्न एउटा राष्ट्रिय संस्कृति नीति बनाउनु पर्ने आवश्यकता देखिन आएकोले यो राष्ट्रिय संस्कृति नीति, २०६७ तर्जूमा गरिएको छ ।

३ वर्तमान स्थिति

मानव आवादीको विभिन्न कालखण्डमा नेपालमा बसोबास गर्ने विभिन्न मानवसमूदायका सांस्कृतिक अवशेषहरू आज हामीले विरासतका रूपमा पाएका छौं । त्यसैगरी हामी विभिन्न जाति र समूदायका पूर्खाहरूले सिर्जना र अवलम्वन गरेका परम्परागत सांस्कृतिक धरोहरहरूलाई पनि आ-आफ्नो पुर्ख्यौली विरासतका रूपमा ग्रहण गरी निरन्तरता दिंदै आएका छौं ।

आफ्नो संस्कृतिको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्नु सबै नेपालीहरूको दायित्व मात्र होइन अधिकार पनि हो । यस कुरालाई *नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३* को धारा १७ को उपधारा ३ मा *“नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक समूदायलाई आफ्नो भाषा, लिपि, संस्कृति, सांस्कृतिक सभ्यता र सम्पदाको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्ने हक हुनेछ”* भनेर संस्कृति सम्बन्धी हकको रूपमा प्रत्याभूत गरेको अवस्था विद्यमान छ ।

४ समस्या र चुनौति

नेपालमा दुईअढाइ लाख वर्षदेखिका सांस्कृतिक सम्पदाका अवशेषहरू र १०३ भन्दा बढी जातिका सांस्कृतिक प्रचलनहरू हुनु भनेको राष्ट्रको लागि गौरवको विषय हो । यति विशाल सांस्कृतिक भण्डारको वैज्ञानिक अनुसन्धान, अध्ययन एवं संरक्षण कार्य समय, श्रोत र साधनका दृष्टिले समेत चुनौतीपूर्ण रहेको छ ।

कुनै पनि संस्कृतिका लागि विदेशी वा बाह्य संस्कृतिको प्रभाव अर्को चुनौती बन्ने गरेको छ । आजको विश्वव्यापी विद्युतीय संचार माध्यमका कारण यस्ता प्रभावलाई न्यूनिकरण गर्नु, नियन्त्रण गर्नु र कुनै संस्कृतिको मौलिक स्वरूपलाई जोगाउनु अर्को चुनौती हो ।

संस्कृति परिवर्तनशील विषय हो। विभिन्न जातिहरू र समूदायले अपनाइ आएका कतिपय सांस्कृतिक परम्पराहरू आधुनिक र मानववादी दृष्टिकोणबाट हेर्दा सुधार गरिनु पर्ने अवस्थामा देखिन आएका पनि छन्। यस्ता कुराहरूलाई सुधार गर्दा त्यस जाति वा समूदायको परम्परागत संस्कृतिको एउटा पक्ष लोप हुन पनि जान्छ। त्यसैले कुनै परम्परागत सांस्कृतिक प्रचलनको सुधार सम्बन्धी निर्णय पनि एउटा चुनौतीपूर्ण काम हो।

वर्तमान शिक्षा प्रणालीले विद्यार्थीहरूमा आफ्नो संस्कृतिको महत्व बोध गराउने र त्यसप्रति आस्था एवं निष्ठा जगाउने पाठ्यसामग्रीहरूलाई यथेष्ठ मात्रामा समावेश गर्न सकेको छैन। जसले गर्दा नयाँ पुस्ता नेपाली सांस्कृतिक परम्परा प्रति उदासीन बन्दै गइरहेको स्थिति अर्को चुनौतिको रूपमा देखा परेको छ।

यी र यस्ता अनेकौं चुनौतिहरूका बीचबाट उपयुक्त उपायहरू पहिचान गरी नेपाली संस्कृतिलाई संरक्षण, सम्वर्द्धन र व्यवस्थापन गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान रहिआएको छ।

५. नयाँ नीतिको आवश्यकता

मानव आवादीको इतिहासको लामो श्रृङ्खलाको विभिन्न कालखण्डमा विभिन्न मानव समूदायले सिर्जनार प्रयोग गरी छाडेका सांस्कृतिक अवशेषहरू मात्र होइन आज देशका विभिन्न भू-भागमा बसोबास गर्ने हामी १०३ भन्दा बढी जातिहरू र ९२ भन्दा बढी भाषा-भाषीले आ-आफ्ना पूर्खाबाट विरासतमा पाई अवलम्वन गर्दै आएका नेपाली सांस्कृतिक सम्पदाहरू के कति र कुन अवस्थामा छन् भन्ने बारेमा विस्तृत र वैज्ञानिक अध्ययन भएको छैन। राष्ट्रिय संस्कृति नीतिको अभावमा सबै जाति र समूदायको इतिहास र संस्कृतिका बारेमा यथार्थ अध्ययन नगरी, अनुमानका

भरमा संस्कृति सम्बन्धी राष्ट्रिय कार्यक्रमहरू बन्ने गरेका छन्। विभिन्न जाति र समूदायका संस्कृतिहरू बीच एक अर्कामा समन्वय र सहिष्णुताको वातावरण सिर्जना गर्न, नेपाली संस्कृतिमा बाह्य संस्कृतिको प्रभावलाई न्यूनिकरण गर्न, देशमा विद्यमान सांस्कृतिक सम्पदाको माध्यमबाट पर्यटन उद्योगलाई सहयोग पुर्‍याउन र समाजमा रोजगारीको अवसर वृद्धि गर्न, सबै जाति र समूदायका संस्कृतिलाई समान अवसर प्रदान गर्ने नीति अवलम्वन गर्नुपर्ने हुन आएको छ। साथै परिवर्तित सन्दर्भमा देखापरेका नयाँ सोच विचारहरू समेतलाई समेटेर प्रत्येक नागरिकमा लुकेर रहेको प्रतिभाले विकसित हुने अवसर र वातावरण सिर्जना गर्न सरकारी र अर्ध-सरकारी निकायहरू मात्र होइन गैर सरकारी संघ-संस्था तथा व्यक्तिहरूका तर्फबाट संचालित सांस्कृतिक संस्थाहरूलाई पनि समेट्ने गरी संस्कृति नीति बनाउनु पर्ने हुन आएको छ।

६. लक्ष्य

नेपाली समाजमा विद्यमान विभिन्न जाति र समूदायका परम्परागत भौतिक एवं अभौतिक सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अध्ययन र संरक्षण गरी एक अर्कामा सम्मान, सद्भाव र सहष्णुताको भावना जागृत गराइ सामाजिक मर्यादा अभिवृद्धि गर्दै देशलाई सांस्कृतिक एकताको सूत्रमा गाँस्नु राष्ट्रिय संस्कृति नीतिको लक्ष्य हुनेछ।

७. उद्देश्यहरू

नेपालमा विद्यमान भौतिक र अभौतिक दुवै प्रकारका राष्ट्रिय सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अध्ययन, अनुसन्धान गरी तिनीहरूको आधिकारिक पहिचान, उचित संरक्षण र व्यवस्थापन गरी राष्ट्रिय गौरवको जगेर्ना गर्दै समाजमा सद्भाव र सहिष्णुताको भावना जागृत गराइ एक अर्कामा सम्मान एवं सामाजिक मर्यादा अभिवृद्धि गरी देशलाई

एकताको सूत्रमा गाँस्न अवलम्वन गरिने राष्ट्रिय संस्कृति नीतिका उद्देश्यहरू देहाय बमोजिम हुनेछन् :

७.१ देशका विभिन्न भागमा बसोबास गर्ने विभिन्न जाति र समूदायका बारेमा वैज्ञानिक अध्ययन र अनुसन्धान गरी उनीहरूको इतिहास र संस्कृति प्रकाशमा ल्याउने,

७.२ भौतिक एवं अभौतिक दुवै किसिमका नेपाली सांस्कृतिक सम्पदाहरूको सर्वेक्षण, अध्ययन एवं अनुसन्धान गरी तिनीहरूको वैज्ञानिक तथा प्रामाणिक सूची र विवरण प्रकाशमा ल्याउने,

७.३ भौतिक अभौतिक दुवै प्रकारका सांस्कृतिक सम्पदाहरूको स्वामित्वको पहिचान र अभिलेखीकरण गर्ने,

७.४ सांस्कृतिक सम्पदाहरूको महत्व र स्वामित्वका आधारमा तिनीहरूको संरक्षण र व्यवस्थापनको जिम्मेवारी निर्धारण गर्ने,

७.५ सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि उपयुक्त उपाय र प्रविधिहरूको पहिचान गर्ने, श्रोत, साधन र जनसहभागिता जुटाउने र तिनीहरूको उचित संरक्षण गरी भावी पुस्तालाई हस्तान्तरण गर्ने,

७.६ राष्ट्रिय सांस्कृतिक सम्पदाहरूको उचित संरक्षण र व्यवस्थापन गरी राष्ट्रिय पहिचान र गौरव अभिवृद्धि गर्ने,

७.७ विभिन्न जाति र समूदायका सांस्कृतिक मान्यता र लोकपरम्परा प्रति एक अर्कामा सम्मान र सहिष्णुताको भावना जागृत गराइ समाजमा शान्ति, सद्भाव कायम गरेर राष्ट्रिय एकतालाई अक्षुम्ण राख्ने,

७.८ सांस्कृतिक सम्पदाहरूका माध्यमबाट देशको पर्यटन उद्योगमा टेवा पुऱ्याइ समाजमा रोजगारी र आयआर्जनका अवसरहरू वृद्धि गर्ने ।

७.९ विभिन्न जातिहरूको लोकजीवन बारे सर्वेक्षण र अध्ययन गरी सामूदायिक सांस्कृतिक केन्द्रका रूपमा जीवित लोक संग्रहालयहरू स्थापना गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।

८. नीतिहरू

८.१ संस्कृति सम्बन्धी विद्यमान कानूनहरूमा समयानुकूल सुधारका साथै आवश्यकतानुसार नयाँ कानूनहरू निर्माण गरिनेछ ।

८.२ सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण एवं व्यवस्थापन कार्यसँग सम्बन्धित निकायहरूको संरचनागत सुधारको साथै आवश्यकता अनुसार थप संरचनाहरूको व्यवस्था गरिनेछ ।

८.३ सांस्कृतिक क्षेत्रमा हुने लगानीलाई क्रमशः बृद्धि गर्दै लगिनेछ ।

८.४ कुनै व्यक्ति, जाति वा समूदायको धर्म, दर्शन, सोच विचार, मान्यता, आस्था र विश्वासलाई सम्मान र धार्मिक सहिष्णुताको वातावरण कायम गर्दै लगिनेछ ।

८.५ नेपाल गणतन्त्रात्मक धर्मनिरपेक्ष राज्यमा परिवर्तित भएको सन्दर्भ अनुरूप धार्मिक व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रक्रिया र परम्परामा पनि समयानुकूल रूपान्तरण गर्दै लगिनेछ ।

८.६ देशभरिका तीर्थस्थलहरूको सर्वेक्षण, अध्ययन, संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यलाई अघि बढाइनेछ ।

८.७ सबै जाति एवं समूदायहरूको बारेमा वैज्ञानिक अन्वेषण र अध्ययन गरी उनीहरूको इतिहास र लोकसंस्कृति प्रकाशमा ल्याइनेछ ।

८.८ सबै जाति र समूदायका रीतिरिवाज एवं चाडपर्वहरूको पहिचान र संरक्षणको व्यवस्था गरी विभिन्न जातिहरू बीचको आपसी सद्भाव र एकतालाई अक्षुम्ण राखी *अनेकतामा एकता*को प्रतीकको रूपमा रहेको नेपाली समाजको पहिचानलाई कायम राखिनेछ ।

८.९ देशमा प्रचलित विभिन्न भाषा-भाषीकाहरूको यथार्थ स्थिति पहिचान गरी तिनीहरूको संरक्षण एवं उत्थानका कार्यलाई अघि बढाइनेछ ।

८.१० विभिन्न जातिका लोकवार्ताका विभिन्न विधाहरूको सर्वेक्षण र अध्ययन गरी तिनीहरूको वर्गीकरण र संरक्षणका उपायहरू अवलम्वन गरिनेछ ।

८.११. परम्परागत भौतिक लोककला एवं शिल्पकला उत्पादन गर्ने मौलिक सीप र प्रविधिको संरक्षण र व्यवसायीकरण गरिनेछ ।

८.१२ परम्परागत लोक संगीत, नृत्य, नाट्य लगायतका प्रदर्शनकारी लोककलाहरूको अनुसन्धान र संरक्षणको उचित व्यवस्था मिलाइनेछ ।

८.१३ महत्वपूर्ण अभिलेख एवं हस्तलिखितग्रन्थहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यलाई अघि बढाइनेछ ।

८.१४ पुरातात्विक महत्वका स्थल एवं भग्नावशेषहरूको पहिचान, उत्खनन्, परीक्षण र संरक्षण गर्ने कार्यहरू योजनाबद्ध ढंगबाट अघि बढाइनेछ ।

८.१५ पुरातात्विक महत्वका चलायमान सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अध्ययन, संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यलाई सरोकारवालाहरू समेतको सहभागितामा अघि बढाइनेछ ।

८.१६ प्राचीन स्मारक एवं स्मारकक्षेत्रहरूको वर्गीकरण गरी तिनीहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यलाई निरन्तरता दिइनेछ ।

८.१७ सांस्कृतिक सम्पदा क्षेत्रको मौलिक एवं ऐतिहासिक वातावरणको पहिचान र संरक्षणमा जोड दिइनेछ ।

८.१८ नेपाली संस्कृतिका महत्वपूर्ण पक्षको राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा व्यापक प्रचार प्रसार गरी विविधतापूर्ण राष्ट्रिय सांस्कृतिक पहिचानलाई प्रवाह गरिनेछ ।

८.१९ नेपाली संस्कृतिको क्षेत्रमा उल्लेखनीय योगदान पुर्‍याउने स्वदेशी एवं विदेशी विद्वान, विशेषज्ञ एवं संस्कृतिकर्मीहरूलाई जीवित राष्ट्रिय सम्पदाको रूपमा उचित सम्मान र पुरस्कृत गर्ने नीति अवलम्वन गरिनेछ ।

८.२० अभौतिक सांस्कृतिक सम्पदा एवं लोकवार्ता एकेडेमीको स्थापना गरिनेछ ।

९. रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

कानूनी व्यवस्था

९.१ सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अन्वेषण, अध्ययन, संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यलाई वैज्ञानिक, सहभागितामूलक र प्रभावकारी तुल्याउन प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन, २०१३, अभिलेख संरक्षण ऐन २०४६ तथा गुठी ऐन २०३३, समेतमा आवश्यकतानुसार सुधार गरिनेछ ।

९.२ सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अन्वेषण, अध्ययन, परीक्षण, संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धी विद्यमान ऐन, नियम र निर्देशिकाहरूमा सुधारका साथै आवश्यकता अनुसार थप ऐन, नियम र निर्देशिकाहरू बनाइ लागू गरिनेछ ।

९.३ अभौतिक सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अन्वेषण, अध्ययन, संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यलाई वैज्ञानिक ढंगले नियमन र संरक्षण गर्न आवश्यक ऐन, नियम, निर्देशिका र कार्यविधिहरूको व्यवस्था गरिनेछ ।

९.४ सरकारी वा संस्थागतरूपमा संचालित संग्रहालयहरूका अतिरिक्त निजी स्वामित्व अन्तर्गत संकलनमा रहेका सांस्कृतिक सम्पदाको प्रदर्शन गर्न संग्रहालय सम्बन्धी ऐन, नियम तथा निर्देशिकाको तर्जुमा गरी निजी संग्रहालय संचालन गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ ।

९.५ भौतिक तथा अभौतिक सांस्कृतिक सम्पदाहरूको अन्वेषण, अध्ययन, संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धी दायित्व वहन गर्ने विभिन्न प्रतिष्ठान, विकास कोष, विकास समिति एवं परिषद्सँग सम्बन्धित ऐन, नियममा परिवर्तित सन्दर्भ अनुरूप सुधार गरिनेछ ।

संरचनागत सुधार

९.६ सांस्कृतिक सम्पदाको उचित संरक्षण एवं व्यवस्थापन गर्नको लागि स्वतन्त्र कार्यभार भएको संस्कृति मन्त्रालयको गठन गरिनेछ ।

९.७ संस्कृति सम्बन्धी परामर्श र सुझावका लागि संस्कृति मन्त्रीको अध्यक्षतामा सांस्कृतिक क्रियाकलापमा संलग्न विभिन्न निकायका प्रमुख र राष्ट्रिय संस्कृतिका विभिन्न बिधामा ख्यातिप्राप्त वरिष्ठ विशेषज्ञहरूको सहभागिता हुने गरी एउटा स्वायत्त राष्ट्रिय संस्कृति परिषद् गठन गरिनेछ ।

९.८ अभौतिक सांस्कृतिक सम्पदाहरूको व्यवस्थापन एवं संरक्षणका लागि छुट्टै परिषद् वा विभाग, नेपाली लोकवार्ता तथा अभौतिक सांस्कृतिक प्रतिष्ठानहरूको स्थापना गर्ने प्रक्रिया अघि बढाइनेछ ।

९.९ संविधानसभाले संघीय संरचनाको निर्क्यौल गरे पश्चात स्थानीय सरकारमा सांस्कृतिक मामिला हेर्ने निकायहरूको व्यवस्था गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

९.१० राष्ट्रिय अभिलेखालय र राष्ट्रिय संग्रहालयको स्तर वृद्धि गर्ने प्रक्रिया अघि बढाइनेछ ।

९.११ सांस्कृतिक कृयाकलापसँग सम्बन्धित गुठी संस्थान, बौद्ध दर्शन प्रवर्द्धन तथा गुम्बा विकास समिति, आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान जस्ता निकायहरूलाई र अन्य मन्त्रालयहरू अन्तर्गत संचालित धार्मिक एवं सांस्कृतिक कार्यक्रमहरूलाई संस्कृति मन्त्रालयको संरचना अन्तर्गत संचालनको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

लगानी वृद्धि

९.१२ हाल राष्ट्रले संस्कृतिको क्षेत्रमा लगानी गर्दै आएको राष्ट्रिय बजेटको ०.४% रकमलाई क्रमशः वृद्धि गर्दै लगिनेछ ।

९.१३ संस्कृति संरक्षण एवं व्यवस्थापन सम्बन्धमा परम्परागत स्रोतको रूपमा रहेका गुठी जग्गाहरू र विभिन्न स्मारकहरूका आयश्रोत एवं अक्षय कोषहरूलाई व्यवस्थित र पारदर्शी तुल्याइ प्रभावकारी रूपमा सदुपयोग गरिनेछ ।

९.१४ गुठी सम्बन्धी सम्पूर्ण व्यवस्थालाई पुनरावलोकन गरी परिवर्तित सन्दर्भमा नयाँ ढंगले संचालनको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

९.१५ राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय संघ-संस्था एवं दाताहरूलाई यस क्षेत्रमा सहकार्य र अनुदान लगानी गर्न प्रेरित गर्ने नीति अवलम्वन गरिनेछ ।

९.१६ संस्कृति मन्त्रालयले स्वीकृत गरेका सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण एवं व्यवस्थापन सम्बन्धी योजनामा आर्थिक सहयोग वा लगानी गर्ने व्यक्ति, फर्म वा व्यापारिक समूहलाई त्यसरी सहयोग गरेको रकममा कर छुट दिने व्यवस्था गरिनेछ ।

धर्म दर्शन

९.१७ कुनै पनि धार्मिक पीठका परम्परागत रीतिरिवाज र परम्परा संचालन गर्न सम्बन्धित समूदायका विशेषज्ञ एवं सरोकारवाला समेत रहने ट्रष्टको व्यवस्था गरी

स्वतन्त्ररूपमा संचालन गर्न छुट्टै छाता कानूनको निर्माण गरिनेछ ।

९.१८ राष्ट्रिय एकताको भावना अभिवृद्धि गर्ने र एक अर्काको धर्म, दर्शन र मान्यताप्रति सम्मान र सहिष्णुताको साथै समन्वयको भावना जागृत गराउने विभिन्न कार्यक्रमहरू संचालन गर्न सरोकारवाला एवं आयोजकहरूलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।

परिवर्तित सन्दर्भ र सुधार

९.१९ परिवर्तित सन्दर्भलाई दृष्टिगत गरी धार्मिक समारोहहरूमा राज्यको सहभागिता एवं धार्मिक पीठहरूका पदाधिकारीको नियुक्ति सम्बन्धी परम्परालाई समयानुकूल मूल्याङ्कन गरी सरोकारवालाहरू समेतको सहमतिमा समयोचित सुधार गर्दै लगिनेछ ।

९.२० तीर्थस्थल तथा जात्रापर्वहरूको व्यवस्थापन गर्न सम्बन्धित समूदायका सरोकारवाला तथा विशेषज्ञ संलग्न गरी स्वायत्त निकायहरू गठन गर्ने व्यवस्थालाई अवलम्वन गर्दै लगिनेछ ।

९.२१ धार्मिक स्थलहरूका भेटी एवं दान दातव्यलाई पारदर्शी र संस्थागत तुल्याउने संरचनागत र कानूनी व्यवस्था गरिनेछ ।

तीर्थस्थल व्यवस्थापन

९.२२ देशका विभिन्न भागमा, खासगरी नदी किनारा, वेणी-त्रिवेणी, घाट, तालतलैया, जंगल, हिमाल, पहाडका टाकुरा, पहरा, कन्दरा र गुफामा रहेका तीर्थस्थलहरूको राष्ट्रव्यापी सर्वेक्षण गरी परिचयात्मक विवरण तयार गरिनेछ ।

९.२३ तीर्थस्थलहरू कतिपय जाति र समूदायका साझा आस्थाकेन्द्रका रूपमा समेत रहेकाले यिनलाई सामाजिक सहिष्णुता र सद्भाव अभिवृद्धि गर्ने

माध्यमका रूपमा संरक्षण गरी उचित व्यवस्थापन गरिनेछ ।

९.२४ तीर्थस्थल र सांस्कृतिक महत्वका स्थलहरूको परिचयात्मक विवरणको प्रचार प्रसार र जनचेतना अभिवृद्धिका माध्यमद्वारा सांस्कृतिक पर्यटनको विकासमा टेवा पुऱ्याइनेछ ।

जातिगत अध्ययन

९.२५ देशव्यापी रूपमा सर्वेक्षण र अध्ययन गरी विभिन्न जातिहरूको इतिहास र लोकसंस्कृति सम्बन्धी आधिकारिक विवरण तयार गर्ने काम क्रमशः गरिनेछ ।

९.२६ तयारी विवरणहरूको प्रकाशन एवं प्रचार प्रसारको आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ ।

रीतिरिवाज र चाडपर्व

९.२७ विभिन्न जाति र समूदायका लोक रीतिरिवाज र चाडपर्वहरूको विस्तृत अध्ययन गरी तिनीहरूको विवरण सहितको सूची तयार गरिनेछ ।

९.२८ विभिन्न रीतिरिवाज र चाडपर्वलाई राष्ट्रिय, स्थानीय, समूदायगत तथा जातिगतरूपमा वर्गीकरण गरी सो अनुरूप मान्यता र संरक्षण एवं व्यवस्थापनको जिम्मेवारी निर्धारण गरिनेछ ।

९.२९ विभिन्न जाति, समूदाय र संस्कृति बीचको सद्भाव र सहिष्णुतालाई व्यापक तुल्याउने विषयहरूलाई विभिन्न तहका शैक्षिक पाठ्यक्रममा समावेश गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

भाषा भाषिकाहरू

९.३० राष्ट्रव्यापी सर्वेक्षण र अध्ययन गरी प्रचलित लोक भाषा र भाषिकाको अवस्था, इतिहास एवं लिपि र प्रयोगकर्ता जातिहरू र समूदायको विवरण सहितको सूची तयार गरिनेछ ।

९.३१ अध्ययन विवरणको आधारमा विभिन्न भाषाभाषीहरूको वर्तमान अवस्थाको वर्गीकरण गरिनेछ ।

९.३२ वर्गीकरणका आधारमा शिक्षा, आम सञ्चार एवं प्रशासनिक क्षेत्रमा मातृभाषाको प्रयोग विस्तार गरी भाषा र भाषिकाहरूको संरक्षण र उत्थान गरिनेछ ।

साहित्य एवं लोक वार्ता

९.३३ विभिन्न जाति तथा भाषाभाषिकाका लोकगीत, लोककथा, गाउँखानेकथा, उखानटुक्का, परम्परागत भजन लगायतका लोक साहित्यका विभिन्न विधाहरूको सर्वेक्षण, संकलन र अध्ययन गरिनेछ ।

९.३४ सर्वेक्षण र अध्ययनबाट प्राप्त विवरणहरूलाई प्रकाशन गरी विभिन्न माध्यमबाट प्रवाह गरिनेछ ।

९.३५ साहित्य एवं लोक वार्ताका विज्ञ र संवाहकहरूको पहिचान गरी सूचीकृत गरिनेछ ।

परम्परागत लोककला

९.३६ विभिन्न जाति र समूदायका परम्परागत भौतिक लोककला एवं शिल्पकलाको सर्वेक्षण र अध्ययन गरी त्यस्ता कलाहरू उत्पादन गर्ने परम्परागत सीप र प्रविधिहरूको अभिलेखीकरण गरिनेछ । साथै जातीय मौलिक ज्ञान प्रणालीको जातिगत स्वामित्वको पहिचान र संरक्षणको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

९.३७ परम्परागत सीप एवं प्रविधिलाई आधुनिक प्रविधिबाट विस्थापित हुन नदिइ जगेर्ना गरिनेछ ।

९.३८ परम्परागत भौतिक लोककला एवं शिल्पकलाका विभिन्न वस्तुहरू उत्पादन गर्न आवश्यक कच्चापदार्थहरू सुलभ तरिकाले उपलब्ध गराउने र जीवित संग्रहालयको स्थापना र संचालनमा प्रोत्साहन गर्ने प्रयास गरिनेछ ।

९.३९ परम्परागत भौतिक लोककला र शिल्पकलाका उद्यमीहरूलाई वाणिज्य नीति, २०६५ को बुँदा नं. ८.१.४ अनुसारको सहुलियतका साथै अन्य सम्भव सहुलियतहरू उपलब्ध गराइ प्रोत्साहन गरिनेछ ।

९.४० परम्परागत भौतिक लोककलाहरूको माध्यमबाट आन्तरिक एवं वैदेशिक पर्यटकहरूलाई आकर्षित गरी पर्यटन व्यवसायमा टेवा पुऱ्याइनेछ ।

प्रदर्शनकारी कला

९.४१ प्रदर्शनकारी लोककलाहरू र त्यस्ता कला प्रदर्शन गर्ने परम्परागत ठाउँ (डबली, चोक आदि), बाद्यसामग्रीहरू, प्रदर्शनका समयमा प्रयोग गरिने वस्त्र-आभूषण समेतका बारेमा अध्ययन गरी तिनीहरूको विवरण तयार गरिनेछ ।

९.४२ प्रदर्शनकारी लोककलाहरू प्रस्तुत गर्ने परम्परागत सीप र साधन अर्को पुस्तामा हस्तान्तरण गर्ने परम्परा अक्षुम्ण राख्ने उपायहरू अवलम्वन गर्न र तत्सम्बन्धी सामाग्रीहरू प्रदर्शनका लागि संग्रहालय स्थापना गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ ।

९.४३ सम्बन्धित प्रतिष्ठानहरूले विभिन्न विधागत विशेषज्ञ एवं संवाहकहरू संलग्न सल्लाहकार समितिको सुझावमा नवप्रतिभालाई प्रोत्साहन गर्दै लोक प्रदर्शनकारी कला, संगीत, नाट्यकला लगायत लोक संस्कृतिका विभिन्न पक्षको अनुसन्धान, अध्ययन र संरक्षण सम्बन्धमा कार्यक्रमहरू संचालन गरिनेछ ।

९.४४ प्रदर्शनकारी लोककलाहरूको माध्यमबाट आन्तरिक एवं बाह्य पर्यटकलाई आकर्षण गरी पर्यटन व्यवसायमा टेवा पुऱ्याइनेछ ।

अभिलेख संरक्षण

९.४५ परराष्ट्र मन्त्रालय, गुठी संस्थान, मालपोत कार्यालय जस्ता विभिन्न निकायहरूका संग्रहमा रहेका ऐतिहासिक महत्वका कागजातहरू राष्ट्रिय

अभिलेखालयमा एकीकृत गरी उचित संरक्षण र व्यवस्थापन गरिनेछ ।

९.४६ संवैधानिक अंगहरू लगायत विभिन्न सरकारी निकायहरूले सिर्जना गरेका र २५ वर्ष नाघेका राष्ट्रिय महत्वका कागजातहरूको आवश्यक संरक्षण गरी सुरक्षित राख्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

९.४७ राष्ट्रिय अभिलेखालयमा संग्रहित विभिन्न अभिलेख, हस्तलिखितग्रन्थ एवं कागजातहरूको आधुनिक विधिहरूबाट संरक्षण गर्ने कामलाई अघि बढाइनेछ ।

पुरातात्विक संरक्षण

९.४८ पुरातात्त्विक सर्वेक्षण र अन्वेषणका कार्यक्रमहरू बनाइ योजनाबद्धरूपमा संचालन गरिनेछ ।

९.४९ पहिचान भएका पुरातात्त्विक स्थल एवं भग्नावशेषहरूको विवरण क्रमशः प्रकाशमा ल्याइनेछ ।

९.५० पुरातात्त्विक स्थल एवं भग्नावशेषहरूको उचित सुरक्षा र संरक्षणको व्यवस्था स्थानीय समूदायको सहभागिता समेत जुटाइ मिलाइनेछ ।

९.५१ पुरातात्त्विक स्थल एवं भग्नावशेषहरूमध्ये तिनीहरूको महत्त्व एवं सम्भावित उपलब्धीलाई दृष्टिगत गरी उत्खनन्का लागि प्राथमिकताक्रम निर्धारण गरिनेछ ।

९.५२ निर्धारित प्राथमिकताक्रम अनुरूपका पुरातात्त्विक स्थलहरूको विस्तृत पुरातात्त्विक उत्खनन् र अध्ययन गरी राष्ट्रिय इतिहासको निर्माणमा सघाईनेछ ।

९.५३ उत्खनन्बाट प्राप्त अचल सम्पदाहरूको उचित संरक्षण र व्यवस्थापन गरी दर्शकहरूलाई अवलोकनको अवसर उपलब्ध गराएर देशको पर्यटन व्यवसायलाई टेवा पुऱ्याइनेछ ।

पुरातात्विक वस्तुहरूको संरक्षण

९.५४ पुरातात्त्विक उत्खनन्का क्रममा प्राप्त भएका चलायमान सांस्कृतिक सामग्रीहरूको अध्ययन र प्रकाशन पछि उपयुक्त संग्रहालयहरूमा प्रदर्शन गर्ने वा सुरक्षित राख्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

९.५५ अर्धसरकारी, गैरसरकारी संघ संस्था एवं व्यक्ति वा समूदायको संग्रहमा रहेका कानून बमोजिम पुरातात्त्विक वस्तुको परिभाषाभित्र पर्ने चलायमान सांस्कृतिक सम्पदाहरूको सूचीकरण गरिनेछ ।

९.५६ सूचीकृत चलायमान सम्पदाका स्वामित्ववाला वा धनी संघ, संस्था, व्यक्ति वा समूदायले निजी संग्रहालय खडा गरी प्रदर्शनी आयोजना गर्ने व्यवस्था समेत मिलाइनेछ ।

९.५७ अवैध रूपमा विदेश पुगेका चलायमान प्राचीन सांस्कृतिक सम्पदाहरूलाई स्वदेशमा फिर्ता ल्याउने प्रयास जारी राखिनेछ ।

प्राचीन स्मारक संरक्षण

९.५८ प्राचीन स्मारक एवं स्मारक क्षेत्रहरूको राष्ट्रव्यापी सर्वेक्षण र अध्ययन गरी तिनीहरूको वर्गीकरण गरिनेछ र यस्तो कामलाई समय समयमा अध्यावधिक गर्दै लगिनेछ ।

९.५९ प्राचीन स्मारक एवं स्मारकक्षेत्रहरूको स्वामित्व पहिचान गरिनेछ ।

९.६० स्वामित्व र वर्गीकृत श्रेणीका आधारमा संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यका लागि जिम्मेवार निकाय, समूदाय वा व्यक्तिको पहिचान गरिनेछ ।

९.६१ प्राचीन स्मारक एवं स्मारकक्षेत्रको स्वामित्व ग्रहण गर्ने तथा संरक्षण र व्यवस्थापन सम्बन्धी जिम्मेवारी पाएका विभिन्न सरकारी, अर्धसरकारी, गैरसरकारी, संघसंस्था, समिति, परिषद् र विकास कोषले प्राचीन

स्मारक संरक्षण ऐन बमोजिम काम गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

९.६२ प्राचीन स्मारक संरक्षण सम्बन्धी राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय मान्यता, सिद्धान्त लगायतका वैज्ञानिक पद्धति, प्रविधि र अभ्यासहरू समेतलाई दृष्टिगत गरी एउटा राष्ट्रिय निर्देशिका बनाइ सरोकारवाला सबैले अवलम्वन गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

९.६३ प्राचीन स्मारकहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यमा सरोकारवाला जनसमूदायको भूमिका र सहभागिता बढाउने कार्य गरिनेछ ।

९.६४ प्राचीन स्मारकहरूको प्रयोगमा परिवर्तनहरू देखिन थालेका छन् । यसैले पुरातात्विक सिद्धान्त र अभ्यासहरूलाई समेत दृष्टिगत गरी यस सम्बन्धमा एउटा निर्देशिका बनाएर व्यवस्थापन गरिनेछ ।

९.६५ प्राचीन स्मारकहरूलाई सदुपयोग गर्ने, व्यवस्थित रूपमा दर्शकलाई अवलोकन गराउने जस्ता कामहरू गरी पर्यटन उद्योगलाई टेवा पुऱ्याइनेछ ।

९.६६ सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यमा स्थानीय निकाय एवं समूदायलाई जिम्मेवार तुल्याउँदै लैजाने कार्य अवलम्वन गरिनेछ ।

९.६७ सांस्कृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण र व्यवस्थापनमा सरकारी एवं निजी क्षेत्रको सहभागितामा कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने प्रणाली अवलम्वन गरिनेछ ।

ऐतिहासिक वातावरण संरक्षण

९.६८ सांस्कृतिक सम्पदा तथा सम्पदास्थलहरूको संरक्षण एवं व्यवस्थापन कार्य गर्दा त्यस्ता सम्पदा वा सम्पदास्थलको ऐतिहासिक स्वरूप, मौसम, जीवजन्तु र वनस्पति आदि कुराहरू सहित मौलिक एवं ऐतिहासिक वातावरणको अध्ययन गराइनेछ ।

९.६९ स्मारक वा स्मारकक्षेत्रको संरक्षण योजनामा वातावरणीय संरक्षण सम्बन्धी पक्षलाई पनि समावेश गरिनेछ ।

प्रचार-प्रसार

९.७० राष्ट्रिय संस्कृतिका विभिन्न विधाका महत्वपूर्ण पक्षलाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संचार माध्यमबाट प्रचार प्रसार गरिनेछ ।

९.७१ देशको विभिन्न भागमा रहेका राष्ट्रिय महत्वका सांस्कृतिक सम्पदाहरू बारे विभिन्न तहका शैक्षिक पाठ्यक्रमहरूमा समावेश गरी पठन-पाठनको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

९.७२ विभिन्न जातिका सांस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्परा झल्काउने कार्यक्रमहरू गर्ने, टेलिफिल्म, भिडियोहरू बनाउने, विद्यालय एवं समूदायहरूमा प्रदर्शन गर्ने कार्यक्रमहरू संचालन गरिने छन् ।

९.७३ विभिन्न मित्र राष्ट्रहरूसँग बेलाबेलामा सांस्कृतिक आदानप्रदान गरिनेछ ।

पुरस्कार तथा सम्मान

९.७४ राष्ट्रको इतिहास, पुरातत्त्व साहित्य र संस्कृतिका विविध विधामा अनुसन्धान, संरक्षण, व्यवस्थापन एवं सांस्कृतिक सहष्णिुताको वातावरण अभिवृद्धि लगायत सिर्जनात्मक कार्यमा योगदान पुऱ्याउने संघ-संस्था एवं व्यक्तिहरूको पहिचान गरी उचित पुरस्कार र सम्मानको व्यवस्था गरिनेछ ।

९.७५ साहित्य र संस्कृतिको क्षेत्रमा विशिष्ठ योगदान पुऱ्याउने प्रतिभाहरूलाई जीवित राष्ट्रिय सम्पदाका रूपमा सम्मान गर्ने, त्यस्ता राष्ट्रिय विभूतिहरूको नाममा स्मृति केन्द्र एवं शैक्षिक तथा सांस्कृतिक प्रतिष्ठानहरू संचालन गरी उनीहरूको योगदानलाई चीरस्थायी बनाउने कार्यलाई प्रोत्साहित गरिनेछ ।

९.७६ राष्ट्रको इतिहास र पुरातत्त्वको क्षेत्रमा उल्लेखनीय नयाँ उपलब्धी प्रकाशमा ल्याउने व्यक्तिलाई राष्ट्रिय पुरस्कार एवं सम्मानको व्यवस्था गरिनेछ ।

९.७७ राष्ट्रिय विभूतिहरूको नामबाट पुरस्कार प्रदान गर्ने र संस्थागत अभिवृद्धि सहयोग कार्यक्रम संचालन गर्ने नीति अवलम्वन गरिनेछ ।

१०. संस्थागत संरचनाहरू

प्रस्तुत नीतिको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने संस्थागत संरचनाहरू नीतिको बुँदा नं. ८.२ एवं रणनीति तथा कार्यनीतिको बुँदा नं. ९.६ देखि ९.११ सम्ममा उल्लेख गरिएका छन् । जस अनुसार निम्न संरचनाहरूको व्यवस्था एवं सुधार क्रमशः गर्दै जानुपर्ने छ :

(क) संस्कृति मन्त्रालय
(ख) राष्ट्रिय संस्कृति परिषद्
(ग) अभौतिक सांस्कृतिक सम्पदा विभाग
(घ) आवश्यकता अनुसार संग्रहालयहरू र प्रतिष्ठानहरू
(ङ) देशमा सङ्घीय संरचनाको निर्क्यौल भएपछि सङ्घीय राज्यहरूमा आवश्यकता अनुसार सांस्कृतिक मामिला हेर्न निकायहरू
(च) राष्ट्रिय संग्रहालय र राष्ट्रिय अभिलेखालयको स्तरवृद्धि
(छ) सांस्कृतिक कृयाकलापसँग सम्बन्धित गुठी संस्थान, बौद्ध दर्शन प्रवर्द्धन तथा गुम्बा विकास व्यवस्थापन समिति, आदिवासी जनजाति उत्थान राष्ट्रिय प्रतिष्ठान जस्ता निकायहरूको साथै अन्य मन्त्रालय अन्तर्गत संचालित धार्मिक एवं सांस्कृतिक कार्यहरूलाई संस्कृति मन्त्रालय अन्तर्गत ल्याउने ।

११. आर्थिक पक्ष

प्रस्तुत सांस्कृतिक नीति नयाँ भएपनि यसमा समावेश प्रायजसो कामकुराहरू परम्परादेखि हुँदै र गरिंदै आएका छन् । यसैले यो नीतिको कार्यान्वयनका लागि पनि अहिले

उपलब्ध भइरहेको भन्दा छुट्टै आर्थिक श्रोत जुटाउनु पर्ने अवस्था छैन । केवल परम्परागत श्रोतहरूलाई समयानुकुल तुल्याउन तथा त्यस्ता श्रोतहरूलाई यो नीति कार्यान्वयनका लागि बढी लगानी गर्न आकर्षित तुल्याउने लक्ष्य यस नीतिले बुँदा नं. ९.१२ देखि ९.१६ सम्ममा लिएको छ । नयाँ श्रोत र खर्चको व्यवस्था नभएकाले परम्परारूपमा प्राप्त हुने आर्थिक श्रोतको खर्च प्रकृया, लेखापरिक्षण प्रणालीमा पनि कुनै नयाँ व्यवस्था गरिरहनु आवश्यक नभएको ।

१२. कानूनी व्यवस्था

यो नीति कार्यान्वयनका क्रममा सांस्कृतिक सम्पदा व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रचलनमा रहेका केही कानूनहरूमा सुधार गर्नु पर्ने र केही नयाँ कानूनहरू बनाउनु पर्ने अवस्था आउने छ । प्रस्तुत नीतिको महल ९ को बुँदा नं. ९.१ देखि ९.५ सम्ममा उल्लेख भए अनुसार निम्न अनुसार सुधार र नयाँ कानूनको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ :

१२.१ सुधार गर्नुपर्ने

- प्राचीन स्मारक संरक्षण ऐन (संशोधनसहित), २०१३ ।
- अभिलेख संरक्षण ऐन, २०४६ ।
- गुठी ऐन, २०३३ ।
- विभिन्न प्रतिष्ठान, कोष एवं समिति सम्बन्धी ऐनहरू ।

१२.२ नयाँ बनाउनु पर्ने

- सरकारी र संस्थागत स्वामित्वमा संचालित एवं निजी स्वामित्वमा संचालन हुने संग्रहालय संचालन सम्बन्धी ऐन, नियम र निर्देशिकाहरू ।
- अभौतिक सांस्कृतिक सम्पदाहरूको व्यवस्थापन एवं संरक्षण सम्बन्धी ऐन, नियम र निर्देशिकाहरू ।

- विभिन्न सांस्कृतिक प्रतिष्ठान, परिषद्, समिति एवं विकास कोष स्थापना र संचालन सम्बन्धी कानूनहरू ।
- सबै धर्म सम्बन्धी सम्पदाहरूको संचालन र व्यवस्थापनमा पारदर्शीता गर्ने गराउने कार्यको लागि एउटा छाता कानून निर्माण गरिनेछ ।

१३. अनुगमन र मूल्यांकन

यस नीतिको कार्यान्वयन पक्षको अनुगमन र उपलब्धीहरूको मूल्यांकन गर्ने काम विभिन्न चरणहरूमा विभिन्न तहबाट गरिनेछ। पहिलो चरणमा सम्बन्धित विभाग, संस्थान, प्रतिष्ठान, समिति, कोष लगायतका विधागत निकायहरूका प्रमुखहरूबाट आ-आफ्ना विषयसँग सम्बन्धित बुँदाहरूको कार्यान्वयन, अनुगमन र उपलब्धीहरूको आवधिकरूपमा मूल्यांकन गरी सोको प्रतिवेदन मन्त्रालयमा प्रस्तुत गर्नुपर्नेछ ।

दोश्रो चरणमा विधागत निकायहरूबाट कार्यान्वयन भएका र स्वयं मन्त्रालयले कार्यान्वयन गर्नुपर्ने बुँदाहरू समेतको कार्यान्वयन सम्बन्धी प्रगति र उपलब्धीहरूको अनुगमन र मूल्यांकन गरी समष्टीगतरूपमा समीक्षा गरेर वार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी राष्ट्रिय संस्कृति परिषद्मा प्रस्तुत गरिनेछ ।

तेश्रो चरणमा राष्ट्रिय संस्कृति परिषद्ले वार्षिक रूपमा राष्ट्रिय संस्कृति नीतिको कार्यान्वयनमा भएको प्रगति, मूल्यांकन एवं उपलब्धीहरूको समष्टिगतरूपमा समीक्षा गर्नेछ। विस्तृत समीक्षा पछि परिषद्ले कार्यान्वयनमा देखापरेका समस्याहरू समाधान गर्ने उपायहरूको साथै प्रस्तुत नीतिमा कुनै संशोधन तथा थपघट गर्नुपर्ने भएमा

त्यस्ता कुराहरूको पहिचान सहितका सुझावहरूको प्रतिवेदन परिषद्का अध्यक्ष समक्ष प्रस्तुत गर्नेछ ।

१४. जोखिम

दुई अढाइलाख वर्ष पहिले देखिका साँस्कृतिक अवशेषहरू र १०३ भन्दा वढी जाति एवं ९२ भन्दा बढी भाषाभाषीहरूको साँस्कृतिक प्रचलनहरू सहितको विशाल साँस्कृतिक भण्डार नेपालमा विद्यमान छ। संस्कृति जस्तो संवेदनशील विषयको यति ठूलो भण्डारलाई सन्तुलित रूपमा व्यवस्थापन गर्ने काम चुनौतिपूर्ण हुनु स्वभाविकै हो। त्यसमा पनि देश राजनीतिक मात्र होइन सास्कृतिक दृष्टिवाट पनि संक्रमणकाल रहेको अवस्थामा यस्तो काम अझ जोखिम एवं चूनौतिपूर्ण हुनजान्छ। प्रस्तुत नीति कार्यान्वयनका क्रममा आउन सक्ने केही जोखिम एवं चुनौतिहरू र तिनीहरूलाई संवोधन गर्ने उपायहरू निम्न अनुसार हुन सक्दछन् :-

जोखिम/चुनौतिहरू	संवोधनका उपायहरू
१. **श्रोत र साधन जुटाउने काम** देशको विशाल साँस्कृतिक संपदाको वैज्ञानिक अध्ययन, संरक्षण र व्यवस्थापन गर्न आवश्यक श्रोत र साधन जुटाउने काम ज्यादै चुनौतिपूर्ण हुने देखिन्छ ।	यस क्षेत्रमा परम्परादेखि जुट्दै आएका स्वदेशी एवं विदेशी श्रोतलाई थप आकिर्षत गरी लगानी वृद्धि गर्न प्रोत्साहित गरेर जोखिम कम गर्ने प्रयास गरिनेछ ।
२. **आवश्यक कानूनहरूको कमी** यो नीति लागू भएपछि थपिने कार्यवोझ र संरचनाहरूलाई व्यवस्थित गर्न आवश्यक कानूनहरूको कमी तथा अभाव देखापर्न सक्तछ ।	आवश्यकता अनुसार विद्यमान कानूनहरूमा सुधार र नयाँ कानूनहरू वनाई आइपर्ने जोखिमलाई सामना गरिनेछ ।
३. **वाह्य संस्कृतिको प्रभाव नियन्त्रण**	नेपाली संचार माध्यमलाई

जोखिम/चुनौतिहरू	संवोधनका उपायहरू
प्रस्तुत नीतिको कार्यान्वयन गरी नेपाली साँस्कृतिक संपदाहरूको जगेर्ना एवं संरक्षण गर्ने क्रममा नेपाली संस्कृतिमाथि बाह्य संस्कृतिको प्रभावलाई नियन्त्रण गर्नु आधुनिक विद्युतीय संचार माध्यमका कारणले समेत गर्दा अर्को चूनौतिपूर्ण काम हुने देखिन्छ ।	सशक्त तुल्याई गौरवमय राष्ट्रिय सस्कृतिको महत्ववारे व्यापक प्रचार प्रसार गरी नागरिलाई सचेत तुल्याएर त्यस्ता प्रभावलाई निस्तेज गरिनेछ ।
४. **<u>सास्कृतिक परम्परा लोप हुनवाट जोगाउने काम</u>** सँस्कृति परिवर्तनशील विषय हो । कतिपय परम्परालाई परिवर्तन एवं सुधार गर्दा कुनै जाति वा समूदायको कुनै साँस्कृतिक परम्परा लोप हुन पुग्ने खतरा पनि आउन सक्तछ ।	प्रस्तुत नीतिको कार्यान्वयन गर्दा राष्ट्रमा प्रचलित साँस्कृतिक परम्परालाई सकेसम्म जोगाउने र परिवर्तन वा सुधार गर्नु पर्ने भएमा त्यसको मौलिक रूप र महत्वलाई लोप हुन नदिने व्यवस्था मिलाई यस्ता जोखिमको सामना गरिने छ ।
५. **<u>आफ्नो संस्कृति प्रतिको उदासिनता</u>** समाजमा नयाँ पुस्तालाई आफ्नो साँस्कृतिक परम्पराप्रति आस्था र गौरव गर्ने शिक्षाको अभाव छ । यसैले उनीहरू आफ्नो संस्कृतिप्रति उदासिन बन्दै गएका छन् । राष्ट्रिय संस्कृतिको संरक्षणमा यो अर्को गम्भीर जोखिम तथा चूनौतिको रूपमा देखा पर्नेछ ।	नयाँ पुस्तालाई राष्ट्रिय साँस्कृतिक परम्पराको महत्व वोध गराएर त्यस प्रति आस्था र निष्ठा जगाउने खालका औपचारिक एवं अनौपचारिक शैक्षिक सामाग्रीहरूको व्यवस्था गरी उनीहरूमा रहेको उदासिनता हटाई यस समस्याको सामना गरिने छ ।